

Тема 1. Понятійний апарат, види і принципи міжнародної та регіональної безпеки

- 1. Сутність і зміст теорії безпеки.*
- 2. Система міжнародної безпеки та її типи.*
- 3. Види міжнародної безпеки.*
- 4. Регіональна безпека в системі міжнародної безпеки.*

1. Сутність і зміст теорії безпеки

Проблема забезпечення національної безпеки є сьогодні центральною із стратегічно значимих для розвитку країни. У ній фокусується вся складність процесу перетворень в Україні, будучи і умовою, і метою реформування держави. Умовою тому, що глибокі перетворення вимагають зосередження всіх сил і засобів на вирішенні творчих завдань. Їх відволікання на нейтралізацію загроз суттєво ускладнює, а деколи робить неможливим успішне просування по обраному шляху. Забезпечення національної безпеки певною мірою є метою реформування, зміст якого має бути підпорядковане зміцненню суверенітету, територіальної цілісності країни, створенню внутрішніх і зовнішніх умов, що гарантують стабільність і сталий поступальний розвиток особистості, суспільства і держави.

Актуалізація в кінці ХХ ст. проблеми безпеки, крім іншого, виявила відсталість вітчизняної теоретичної думки в цій галузі. Вкрай невеликі масштаби підготовки фахівців системного характеру в цій сфері.

Без ясного усвідомлення того, що являє собою соціальна природа поняття «безпека», які її джерела, рушійні сили, цілі, неможлива подальша діяльність із забезпечення безпеки. Не випадково з найдавніших часів кращі уми людства б'ються над вирішенням завдань для стабільного суспільства, про природу загроз безпеці та шляхи їх подолання.

Прагнення до безпеки стало однією із спонукальних причин об'єднання древніх людей в суспільство. Інтенсивність і масштаби цієї потреби постійно зростали: безпека, від зародження цивілізації виступала найголовнішою метою діяльності окремих індивідуумів, а в подальшому – всього суспільства і держави. Так, ще в ХІХ ст. вчені відзначали: **«Необхідність особистої і майнової безпеки створює для життя державу, в цій необхідності держава знаходить найголовніше роз'яснення свого існування, вона ж вказує державі основну його мету і призначення».** Це ж стверджував і Сократ ще за 400 років до нашої ери, говорячи про необхідність захисту держави, як про одну із спонукальних причин її створення. Безпека не існує сама по собі, ізольовано, у відриві від загальної людської життєдіяльності. Вона тісно пов'язана з усіма сторонами життя людини і суспільства, корінним завданням якої є забезпечення свого існування і розвитку. У цьому зв'язку особливу значимість набуває пізнання

таких об'єктів, що розвиваються, як людина, суспільство і держава, сутність і найтісніша взаємозалежність двох найважливіших функцій суспільного буття – існування (і розвитку) і самозбереження (і безпеки) людей. **Фактично розвиток і безпека – дві сторони процесу життя суспільства.** Нерозривність функції розвитку та безпеки пояснюється, насамперед, єдністю всіх процесів людської діяльності, розподіл яких на окремі сфери, галузі, напрямки носить умовний характер, що полегшує пізнання реальності, але не має до неї відношення.

Ще в Давньому Римі чітко виділялися ці дві корінні функції людини і суспільства. Цицерон, наприклад, на перше місце, мабуть, з урахуванням конкретних умов суспільного життя того часу, висував функцію безпеки. Він говорив: «Перш за все, кожному виду живих істот природа дарувала прагнення захищатися, захищати своє життя ... уникати всього того, що здається шкідливим, і набувати, і добувати собі все необхідне для життя». **Первинним є розвиток, безпека – вторинна й покликана забезпечити розвиток, захистити його від різного виду загроз.**

Безпека – це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень.

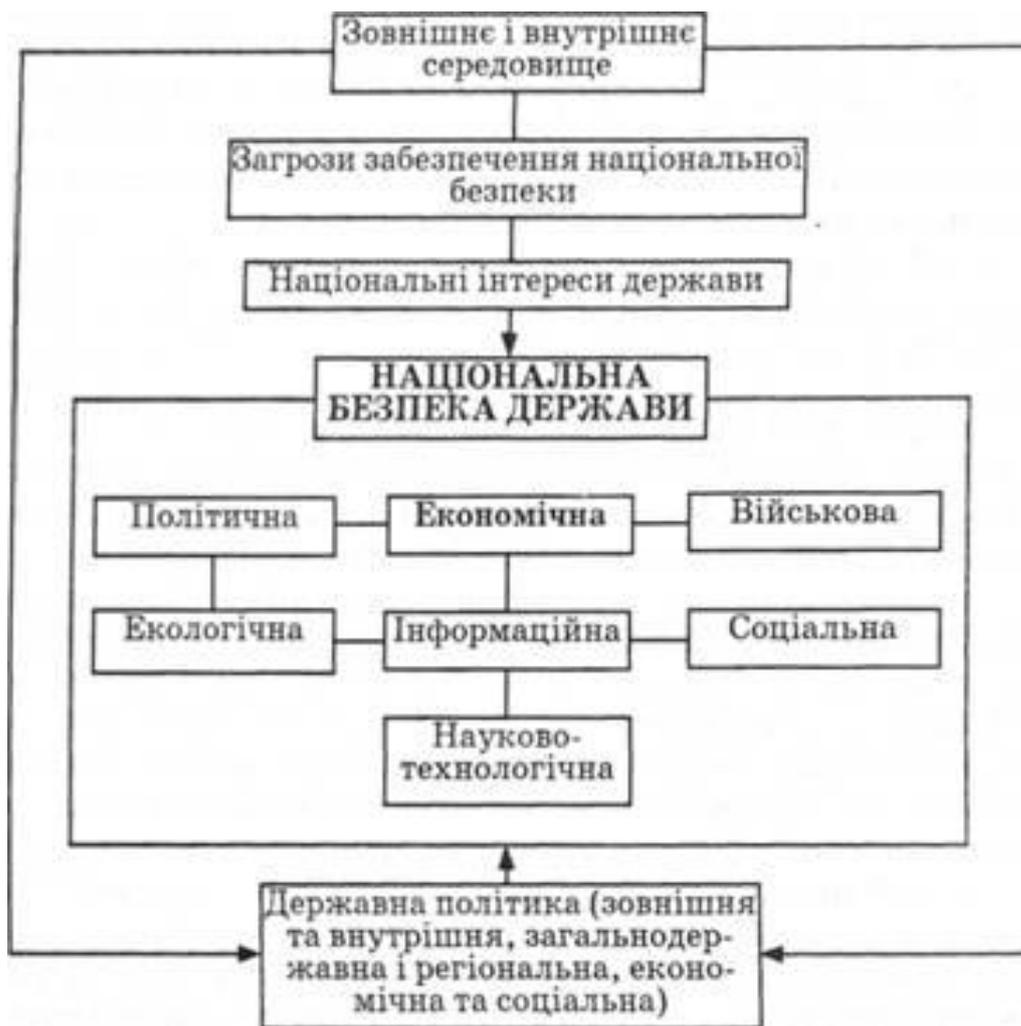
Проблема забезпечення безпеки завжди турбувала людство у процесі його цивілізаційного розвитку. Після двох світових воєн та припинення режиму «холодної війни» не виправдали себе сподівання щодо зменшення кількості загроз національній та міжнародній безпеці.

Міждержавні конфлікти, терористичні акти, загроза ядерної війни, надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру продовжують становити велику небезпеку і в XXI столітті. Перелік реальних та потенційних загроз національній та міжнародній безпеці далеко не вичерпується вищенаведеними прикладами. За цих обставин забезпечення національних інтересів будь-якої держави світу передбачає адекватне реагування на виклики та загрози сучасності, тобто проведення ефективної політики національної безпеки.

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Складовими національної безпеки є: державна безпека, політична безпека, економічна безпека, воєнна безпека, технологічна безпека, екологічна безпека, гуманітарна безпека, демографічна безпека, інформаційна безпека, банківська безпека, інвестиційна безпека, продовольча безпека, енергетична безпека та інші.

Законом України «Про основи національної безпеки України» визначено дев'ять сфер національної безпеки: зовнішньополітична; державної безпеки; воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону; внутрішньополітична, економічна, соціальна, гуманітарна, науково-технологічна, екологічна та інформаційна сфери. Саме там на думку законодавців проявляються загрози національним інтересам. Тобто в Україні сфери національної безпеки визначають крізь призму загроз. Інколи навіть стверджують, що загрози є критеріями формування державної політики національної безпеки, що вони є її наріжними каменями.

Так для прикладу, політичні небезпеки виникають як результат розвитку різних видів політичних конфліктів. Джерелами політичних небезпек є конфлікти на міжнаціональному та міждержавному рівнях, духовне гноблення, політичний тероризм, ідеологічні, міжпартійні, міжконфесійні та збройні конфлікти, війни.

2. Система міжнародної безпеки та її типи

Поняття міжнародної безпеки не тотожне поняттю національної безпеки як простої суми національних безпек держав світу. Тобто міжнародну безпеку не можна уявити як ситуацію, при якій досягнення стану гарантованої безпеки

окремими державами світу автоматично призводить до стану всезагального миру і стабільності.

Міжнародну безпеку розуміють в широкому сенсі слова, яка включає в себе комплекс політичних, економічних, гуманітарних, інформаційних, екологічних та інших аспектів безпеки. Міжнародна безпека у вузькому сенсі включає в себе тільки її військово-політичні аспекти.

Сучасну міжнародно-політичну діяльність характеризують як хаотичну та непередбачувану, що зумовлено надзвичайно широкою палітрою інтересів, цілей і прагнень значної кількості міжнародних акторів. Найсерйозніші загрози міжнародній безпеці: війни, насильство, тероризм, можливість застосування радіологічної, ядерної зброї, хімічної зброї, біологічної зброї. Нейтралізація, усунення чи протидія цим загрозам можлива через колективні зусилля всіх учасників міжнародного політичного процесу.

Ядром і регулятором процесів у сфері міжнародної безпеки є держава. Систему міжнародної безпеки створюють із метою гарантування та зміцнення безпеки членів світового співтовариства, насамперед в особі держав. Вона ґрунтується на системі зобов'язань, гарантій і можливостей її суб'єктів.

Міжнародна безпека – це такий стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якої народи можуть суверенно, без втручання та тиску ззовні визначити шляхи та форми свого суспільно-політичного розвитку; діяльність держав та міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальна система механізмів, заходів і гарантій якого виключає застосування сили в міжнародних стосунках. Це стан міжнародних відносин, заснований на дотриманні всіма державами норм міжнародного права й загальноновизнаних принципів, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, забезпечення їхнього повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі воєнно-політичному натиску й агресії, рівноправних відносин з іншими країнами; універсальна система механізмів, заходів і гарантій, сукупність яких унеможлиблює застосування сили. Міжнародну безпеку розуміють у широкому й вузькому значенні слова.

У широкому контексті вона передбачає комплекс політичних, економічних, гуманітарних, інформаційних, екологічних та інших аспектів безпеки; у вузькому – лише військово-політичні аспекти.

Міжнародна безпека покликана формувати політику, що сприяє створенню ефективних гарантій миру як для окремої країни, так і всього світового співтовариства.

Міжнародною безпекою можна вважати стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу

чи колективних міжнародних інституцій (міжнародних організацій) ефективно їм протистояти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких прагне, насамперед, реалізувати власну безпеку. У кінцевому підсумку в міжнародних відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої кожна держава змушена адаптуватись.

Р. Земба виокремив п'ять типів систем міжнародної безпеки:

1. Унілатеральна, що реалізується через індивідуальні зусилля однієї держави. Тобто держава реалізує власну безпеку самостійно, застосовуючи певний тип зовнішньої політики, яка може бути спрямована на гегемонію, ізоляцію, нейтралітет, поза-блоковість чи навіть автаркію.

2. Рівноваги сил, що ґрунтується на відсутності однозначного полюса в міжнародній системі та принципі взаємності загрози. Кожна держава у такій системі вже фактом свого існування і могутністю є загрозою для інших держав, а стабільність у стосунках між ними впливає із балансу загроз. Класичний "концерт" держав чи біполярна система 50-90-х років ХХ ст. є варіантами такої системи, тим, що Р. Арон називав "рівновагою страху".

3. Блокова система безпеки є масштабнішим варіантом системи рівноваги сил, оскільки рівновага і стабільність у ній залежать від могутності блоків. Кожна з держав намагається гарантувати свою безпеку через участь у діяльності одного з військово-політичних блоків. Так вони отримують гарантії допомоги на випадок війни, але й змушені рахуватися з ризиком втягнення у збройний конфлікт згідно з *casus foederis*. Порушення усталеного балансу сил між блоками – потенційними противниками – здебільшого призводить до великої війни (класичний приклад – Перша світова війна). У такій системі уряди окремих держав змушені розв'язувати дилему, альтернативами якої є:

– самостійні дії держави у сфері безпеки, з усіма ризиками, що звідси випливають;

– вступ до одного з військово-політичних блоків та ризик можливої участі держави у збройному конфлікті, згідно зі взятими зобов'язаннями.

4. Система колективної безпеки пов'язана з багатосторонніми взаємними гарантіями безпеки держав, укладенням відповідних міжнародних договорів і конвенцій, режимом обов'язкового дотримання урядами держав зобов'язань. Намагання створити всезагальну колективну систему безпеки було започатковане у Пакті Ліги Націй, підписаному 28 червня 1919 р. У його статтях передбачено три найважливіші елементи колективної безпеки:

1) акцептація всіма державами існуючого на момент підписання *status-quo* і їх відмова від будь-яких змін у майбутньому;

2) колективні зусилля держав щодо збереження *status-quo* як запоруки миру і стабільності у світі;

3) поняття "агресор" і "агресія" визнано ключовими, оскільки їх однозначне розуміння мало визначати репресивні заходи міжнародного співтовариства щодо такого типу держав і їхніх дій, які підпадають під це окреслення. Цілком очевидний крах таких намагань у 20—30-х роках ХХ ст. спричинило явне небажання держав світу дотримуватись status-quo.

Після Другої світової війни, в межах діяльності ООН, окремі елементи колективної безпеки були кодифіковані в її Статуті. Однак Косовська криза та війна в Іраку (2003) однозначно поставили під сумнів не лише систему міжнародного права, але й усталені норми міждержавних відносин.

Загалом колективна система міжнародної безпеки ніколи не мала прецедентів у історії, незважаючи на досить амбітні спроби її створити.

5. Коопераційна система безпеки полягає у прагненні більшості держав світу до співпраці, яку їх владні політичні еліти сприймають більш бажаною, ніж конфронтацію. Йдеться про такий спосіб взаємодій між державами, при якому їх уряди дотримуються *modus vivendi*, який ґрунтується на окремих угодах, які хоч і не визначають принципи взаємовідносин, але встановлюють клімат довіри та роблять можливою співпрацю у тих чи інших питаннях, що становлять спільний інтерес. Організація світової системи та її розвиток не підпорядковуються жорстким законам. Безпека кожної держави залежить від рівня життя населення, коли не існує небезпеки погіршення існуючих умов для наступних поколінь її громадян. Сучасна міжнародно-політична діяльність характеризується хаотичністю, непередбачуваністю, невпевненістю, що зумовлено надзвичайно широкою палітрою інтересів, цілей та прагнень великої кількості міжнародних акторів. Все це надає особливої значущості проблемам політичного забезпечення міжнародної безпеки.

Політика безпеки – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства з виявлення, запобігання, послаблення, ліквідації та відображення небезпек і загроз, здатних знищити їх, завдати непоправної шкоди, стати на заваді розвитку. Вважають, що держава перебуває у стані безпеки, коли їй не доводиться приносити у жертву свої законні інтереси для запобігання війні і вона здатна у разі потреби захистити ці інтереси шляхом розв'язання війни. Концепція державної безпеки, в свою чергу, покликана забезпечити концентрацію політичної волі держави для обстоювання своїх життєвоважливих інтересів. Поняття безпеки включає виявлення, систематизацію, оцінювання всіх можливих джерел і параметрів загроз. У сучасних умовах державна безпека залежить від таких чинників: стану збройних сил, економічної міцці, характеру участі у міжнародному поділі праці, конкурентоспроможності економіки, якості системи освіти, добробуту громадян та суспільних настроїв, «якості» уряду та «якості» дипломатії.

В умовах міжнародної безпеки кожна держава має найкращі умови для проведення політики, спрямованої на підвищення матеріального рівня життя людей, вільного розвитку особистості, забезпечення у повному обсязі прав і свобод людини і громадянина.

3. Види міжнародної безпеки

Міжнародну безпеку класифікують:

1. За масштабами забезпечення: безпека національна та регіональна;
2. Сферами забезпечення: безпека у військовій, політичній, економічній, гуманітарних сферах;

3. Суб'єктивністю: безпека людини, суспільства, держави.

4. За регіональним критерієм:

1. Глобальна – мережа політичних, економічних, військових та дипломатичних відносин між країнами та міжнародними організаціями, що спрямована на гарантування миру, стабільності та безпеки на світовому рівні. Прикладом такої системи був біполярний світ з системою протистоянь і стримувань, які існували з боку СРСР і США.

2. Регіональна – спирається на інститути безпеки в певному регіоні. В Європі основою регіональної системи безпеки є Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Європейський Союз, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

3. Субрегіональна – система співробітництва та взаємодії між країнами, які належать до певного субрегіону, з метою гарантування безпеки та стабільності в ньому. Військова безпека можлива завдяки політичним, економічним, військовим і гуманітарним аспектами співробітництва (наприклад, Вишеградська група, Центральноєвропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва).

4. Національна – спрямована на реалізацію державою оптимальних внутрішніх і зовнішніх (міжнародних) умов для її існування та розвитку.

Проте найбільш дослідженими виділяють два види міжнародної безпеки:

1. Колективну, в якій в свою чергу виділяють універсальну та регіональну;
2. Індивідуальну безпеку окремої держави. Обидва вони належать до системи колективної безпеки, тобто вони можуть бути забезпечені лише колективними зусиллями всіх або більшості держав світу чи регіону.

Універсальна безпека створюється для світового співтовариства вільних держав і народів в цілому. Вона заснована на системі міжнародних договорів, спрямованих на забезпечення міжнародної безпеки для всіх без винятку суб'єктів міжнародного права. Сформована в рамках Організації Об'єднаних Націй. Головним органом такого забезпечення виступає Рада Безпеки ООН. Це

єдиний орган в світі, якому на підставі Статуту ООН надано право визначати, чи існує в світі загроза агресії, чи здійснюється така на практиці, і яких заходів необхідно вжити для того, щоби зберегти мир і забезпечити в повному обсязі міжнародну безпеку членів міжнародної спільноти.

Ще одним видом колективної безпеки є регіональна міжнародна безпека – безпека в окремому регіоні. Нині існує декілька регіональних систем колективної безпеки, причому регіони їх функціонування досить часто пересікаються. Більш детальні положення стосовно регіональної системи безпеки містяться в установчих документах регіональних організацій, що передбачають заходи колективної безпеки. Мова йде про Організацію з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ), Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), Система колективної безпеки СНД. Певні заходи колективної безпеки розроблені і в рамках Ліги арабських держав (ЛАД), Об'єднання американських держав (ОАД) та Організацією африканської єдності (ОАЄ), але особливою ефективністю вони не відзначаються.

Колективна європейська безпека в рамках ОБСЄ почала формуватися в 1975 році, коли 33 європейські держави, а також США і Канада на вищому рівні підписали Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ). Для європейського континенту підписання цього акту стало надзвичайно важливою подією, яка поклала початок сучасному розподілу сил безпеки не лише в Європі, а й у світі. По-перше, в ХХ ст. Європа була осередком двох світових війн, що забрали життя понад 55 мільйонів людей. По-друге, незважаючи на політичний, економічний та соціокультурний розвиток Європи, вона на той момент залишалася дуже нестабільним регіоном, де один проти одного вели боротьбу два могутніх військово-політичних блоки – Організація Варшавського договору (ОВД) і НАТО.

Серед інших систем регіональної колективної безпеки, що на практиці функціонують, можна виділити також ШОС – Шанхайську організацію співробітництва учасниками якої є: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Китай і Росія. Саме завдяки їм ШОС веде активну діяльність в сфері забезпечення безпеки в регіоні, де локалізовано чимало заморожених або таких, що тривають, регіональних конфліктів.

Крім систем колективної безпеки досить важливу роль відіграють і системи індивідуальної безпеки, які складають сукупність засобів, що розробляються та використовуються державою індивідуально з метою гарантування її власної безпеки, зокрема, шляхом організації, фінансування та функціонування збройних сил, систем розвідки, контррозвідки, цивільної оборони тощо.

Отже, необхідно наголосити, що у сучасному міжнародному праві перевага надається застосуванню систем колективної безпеки, системи індивідуальної

безпеки не повинні використовуватися на шкоду інтересам загальної безпеки. Так, згідно ст. 51 Статуту ООН, якщо матиме місце напад на члена ООН, то жодною мірою не обмежується невід'ємне право на індивідуальну чи колективну самооборону, але лише до тих пір, поки Рада Безпеки ООН не застосує заходів, необхідних для підтримання міжнародного миру та безпеки.

Розрізняють такі види безпеки:

- військова – виявляється через взаємодію двох рівнів: потенційних можливостей збройного нападу і оборони та сприйняття міжнародними акторами намірів один одного;

- політична – зумовлена організаційною стабільністю міжнародних акторів, їхніми системами відносин і управління, ідеологічними і ціннісними системами;

- соціальна – це можливість збереження та розвитку людського потенціалу, підтримання традиційних моделей мови, культури, релігійної та національної ідентичності і звичаїв, систем соціалізації людини;

- економічна – виявляється у доступі до ресурсів, фінансів та ринків, потрібних для підтримання прийнятних умов добробуту та влади (поділяється на продовольчу, енергетичну, фінансову, технологічну та науково-технічну безпеку);

- екологічна – це збереження атмосфери планети як основної системи життєзабезпечення;

- інформаційна, яка передбачає збереження та захист технічної і мовної інформації, відстеження і запобігання комп'ютерних та мережових загроз, а також захист інформаційно-телекомунікаційного простору, унеможливлення його використання для деструктивного впливу на людську свідомість.

Безпека держави складається з таких параметрів: здатність забезпечити від будь-яких зовнішніх та внутрішніх загроз фізичне існування і територіальну недоторканність держави; запобігання зовнішньому втручання у внутрішні справи; запобігання потенційним загрозам, зокрема самому способу життя, збереження держави як носія та реалізатора кількості засобів і заходів правового характеру, за допомогою котрих можливе досягнення міжнародного миру і безпеки народів.

4. Регіональна безпека в системі міжнародної безпеки

Дотримання балансу сил на міжнародній арені в умовах динамічних геополітичних змін та забезпечення ефективної системи міжнародної безпеки завжди виступають як основні проблеми забезпечення миру та стабільності у світі. В останні десятиліття спостерігається посилення інтересу до ролі регіонів у міжнародному середовищі та у забезпеченні міжнародної безпеки зокрема. В

цілому науковий інтерес до вивчення регіонів починає з'являтися у 60-ті рр. ХХ століття із процесами деколонізації та в умовах регіональної інтеграції в Європі (як основа формування сучасного ЄС), Організації американських держав, Ліги арабських держав, Асоціація держав Південно-Східної Азії та ін. Можна погодитися із У. Томпсоном, що регіони починають розглядатися як підсистеми міжнародної системи, тобто як проміжний рівень між нею та окремими державами. Регіональна підсистема характеризується певною своєрідністю не тільки у географічному сенсі, але й поєднанням регіональної економічної інтеграції, територіальної засади політичної ідеології та регіональних механізмів безпеки. Із урахуванням такого аналізу регіонів, їх можна розглядати як проєкти забезпечення порядку, безпеки та миру. Так Й. Галтунг розуміє регіон як засіб умиротворення миру. Отже, спочатку термін «регіон» зводився до ідеї про те, що баланси сил є переважно організуючою силою певного об'єднання. Однак «через свою сприйнятливість до зовнішніх впливів, баланси сил є набагато менш надійним орієнтиром для відносин безпеки на регіональному рівні, ніж на системному рівні».

Для подальшого визначення сутності регіональної безпеки та її місця в системі міжнародної безпеки слід визначити сутність регіону через концепцію безпеки, автором якої виступає Б. Бузана. На думку дослідника регіон – це «окрема і значуща підсистема відносин у сфері безпеки, що існує між сукупністю держав, чия доля полягає в тому, що вони опинилися в тісній географічній близькості одна до одної».

Б. Бузан виокремлює чотири основні характеристики регіону безпеки:

1. Він повинен складатися з двох або більше держав;
2. Держави повинні знаходитися у відносній географічній близькості одна від одної;
3. Безпека взаємозалежності на регіональному рівні є більш вираженою, ніж на глобальному рівні (держави є більш вразливими до нестабільності сусідів, ніж до нестабільності глобальної системи);
4. Регіон безпеки визначається закономірностями, виявленими в практиці безпеки. Також при дослідженні регіональної безпеки необхідно звернути увагу на проблему дилема безпеки, яка виходить із середовища, яке характеризується високими комплексами безпеки високого рівня. Дилеми безпеки мають на увазі, що дії держави обмежені низкою взаємопов'язаних міркувань.

На європейському тлі, поняття «регіон» має двояке значення: по-перше, «регіон» трактується як політико-географічна територіально-адміністративна одиниця, що входить до складу держави й має окреслені адміністративні кордони, відповідний конституційноправовий статус та сферу закріплених за

нею повноважень, і, по-друге, як субнаціональний рівень управління у рамках загальнодержавної інституційної системи організації влади.

Регіоналізація – це процес регіонального структурування простору, підвищення ролі регіонів у соціально-економічному і політичному житті суспільства і його громадян. У зв'язку з цим виділяють соціокультурну, економічну, політичну та інші форми регіоналізації. Цей процес є наслідок міжнародного поділу праці, збільшення впливу зовнішніх факторів на відтворення, що вимагає виходу виробництва за національні межі, а також інструментом оптимізації економіки, що слугує засобом підтримки відносної рівноваги в нерівності країн.

Іншим регіональним макропроцесом слід зазначити регіоналізм, який ще не набув широкого загально визнаного визнання. Дане поняття виникло в Європі в ХІХ в. Західні вчені розглядають його як держане втручання, політичний курс, а також як захист інтересів регіону. Дослідники підкреслюють, що ідеї регіоналізму знайшли витоки в культурних і історичних традиціях регіонів і цінностях регіональних укладів суспільного життя. А. Макаричев виділяє два способи вираження регіоналізму: 1) пасивна регіоналізація, яка визначається загальною ідентичністю, культурою, історією, географією; 2) цілеспрямована і активна діяльність по створенню регіональних політичних інститутів під впливом як урядів, так і субнаціональних управлінсько-адміністративних одиниць. Він виділяє «інтеграційний» / «асоціативний» регіоналізм (об'єднання сусідніх територій з економічних, культурних, політичних або військових міркувань) і дисоціативний регіоналізм (пов'язаний з такими поняттями, як децентралізація, територіальна ідентичність, регіональна автономія).

Останнім часом дослідники стали широко використовувати такі поняття, як відкритий і закритий регіоналізм. «Відкритий регіоналізм» передбачає розгляд економічного розвитку і інтеграційної взаємодії країн регіону в контексті розвитку світової економіки, він знаходиться в руслі економічної глобалізації і служить своєрідною передумовою, етапом, що передуює глобалізації світової економіки. «Закритий регіоналізм», навпаки, є противником глобалізації і націлений на захист регіону від негативних наслідків глобалізації. Він ґрунтується на принципі «опора на власні сили». Ідея закритого регіоналізму, по суті, є ідея протекціонізму.

Регіоналізм як явище міжнародного життя зародився в середині минулого століття, коли країни Західної Європи почали робити перші спроби регіонального об'єднання на позаблоковій основі. Головним завданням подібного роду об'єднань, що ставили перед собою, в першу чергу, економічні інтереси, було подолання взаємних страхів і протиріч, успадкованих від минулого. Аналогічні процеси відбувалися в Південно-Східній і Південній Азії,

на Близькому і Середньому Сході, в Африці та Латинській Америці. Паралельно створювалися і трансрегіональні воєнно-політичні і політико-економічні угруповання, такі як НАТО, СЕАТО, СЕНТО, АНЗЮС, АНЗЮК, АЗПАК і ін.

Розпад біполярної системи надав нового поштовху розвитку регіональної, міжрегіональної і трансрегіональної інтеграції. Загальним для них є те, що всі вони пов'язані з процесом глобалізації та являють собою колективну реакцію на нього, що варіюється від регіону до регіону. Регіоналізм спирається на міждержавне і, ширше, транснаціональне співробітництво в межах міжнародного регіону.

Міжрегіональне співробітництво розвивається на базі інституалізованих угод між державами-представниками двох і більше міжнародних регіонів, які можуть виступати як поодинці (так званий квазіабо гібридний міжрегіоналізм), так і в складі регіональної організації або неформального регіонального блоку. Логіка міжрегіоналізму ґрунтується на прагненні розширити географію економічної взаємодії за рахунок виходу на нові регіональні ринки. В основі трансрегіонального співробітництва лежать, в першу чергу, політичні чинники, а саме, прагнення окремих держав, які поділяють спільні цінності, об'єднатися заради більш ефективної участі в глобальному управлінні.

Трансрегіоналізм передбачає проведення регулярних зустрічей на вищому рівні, проте прийняті в результаті цих зустрічей та багатосторонніх консультацій рішення не мають зобов'язального характеру: мова йде лише про наміри сторін дотримуватися узгодженого курсу при вирішенні певних глобальних проблем. На відміну від «старого» трансрегіоналізму часів «холодної війни», «новий» трансрегіоналізм не має на меті створення військово-політичних блоків або будь-якого обмеження свободи країн-учасниць в проведенні своєї зовнішньополітичної лінії. Принциповою його особливістю є націленість останніх на пошук компромісів, узгодження позицій і прагнення виступати єдиним фронтом на світовій арені (зокрема, на переговорах про реформу глобальних політичних, торгових і фінансових структур). Таким чином, процеси регіоналізації, межрегіоналізації і трансрегіоналізації не є взаємовиключними: навпаки, вони розвиваються паралельно, хоча і ґрунтуються на різній логіці. В системі сучасних світових відносин можна виділити наступні регіони, що мають особливості становлення регіоналізму: Європейський Союз, Східна Азія, країни Африки та Латинська Америка.

Існують два домінуючих пояснення, які визначають характер дилем безпеки: по-перше, дилеми безпеки виникають через свідому конкуренцію між державами в анархічній системі, а по-друге, безпекові дилеми виникають у результаті конфліктної продуктивної поведінки. Специфіка регіональної безпеки розглядається в суб'єктах її забезпечення та системи заходів, які здійснюються

як на багатосторонніх, так й двосторонніх взаємодіях, чим гарантують мир у певному регіоні, що відповідає індивідуальному основному інтересу кожної держави, регіональному основному інтересу та міжнародній безпеці в цілому.

Серед викликів та загроз регіональній безпеці в сучасних геополітичних умовах можна виокремити: локальні збройні конфлікти, міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти, терористична та екстремістська діяльність, екологічні та техногенні катастрофи, а також, в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, виникають такі загрози, як інформаційні війни та кіберзагрози.

Можна також говорити про фактори, які лежать в основі загроз регіональній безпеці: військово-політичний, економічний, екологічний та людський. Як механізм попередження та протидії потенційним загрозам регіональної безпеки виступає регіональна співпраця, яка може бути представлена через альянси, колективну безпеку, режими безпеки та співтовариства безпеки, діалог з питань безпеки та управління конфліктами, нові форми військового співробітництва, а також економічну інтеграцію та ширший порядок денний в галузі невійськової безпеки.

Термін «регіональна безпека» відноситься до забезпечення стабільності, безпеки та взаємовідносин в межах конкретного регіону чи геополітичної одиниці. Це поняття включає в себе широкий спектр аспектів, які впливають на безпеку і стабільність в певному регіоні.

Основні компоненти регіональної безпеки включають:

1. **Політичну безпеку**, яка стосується стабільності політичних систем в регіоні, враховуючи питання політичної легітимності, громадянської участі та управління.

2. **Економічну безпеку**, що охоплює економічні аспекти, такі як розвиток, торгівля, інвестиції, боротьба з бідністю та соціальні проблеми, що можуть впливати на стабільність регіону.

3. **Військову безпеку**, спрямовану на уникнення воєн та забезпечення взаємного безпеки між країнами в регіоні. Включає розміщення військ, арсеналів та стратегічні аспекти безпеки.

4. **Соціальну безпеку**, яка спрямована на забезпечення безпеки громадян від соціальних загроз та небезпек, таких як злочинність, тероризм, наркотики та інші.

5. **Екологічну безпеку**, що сфокусована на захисті природи та довкілля в регіоні від екологічних катастроф та інших небезпек.

6. **Інформаційну безпеку**, спрямовану на захист інформаційних ресурсів та інфраструктури від кібератак, дезінформації та інших загроз.

Важливо враховувати, що регіональна безпека є комплексним поняттям, і вирішення будь-якого аспекту може впливати на загальну стабільність регіону. Головною метою є створення умов для розвитку та співпраці між країнами в межах конкретного географічного простору.

Регіональний потенціал формують такі компоненти:

1. Природні, демографічні, історичні, соціальні та культурні особливості й ресурси (природно-кліматичні особливості та сировинні ресурси; історія; людський чинник, демографічні особливості; рівень і якість життя населення, соціальна політика й соціальна інфраструктура; культурна спадщина і ресурси).

2. Економічні особливості й ресурси (рівень розвитку та особливості економіки; виробнича інфраструктура; трудові ресурси, наявність кваліфікованої робочої сили, зайнятість; інвестиційний потенціал та інноваційні ресурси; фінансові ресурси; рівень ділової активності, ступінь сприятливості для бізнесу).

3. Організаційно-правові та інформаційні особливості й ресурси (інформаційні та консалтингові ресурси, аудит; рекламний ринок і PR-послуги; інституціональний капітал, у т. ч. законодавство; ефективність влади; репутація керівництва).

4. Регіональна безпека як система захисту життєво важливих інтересів територіальної громади, за якої забезпечуються її розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз інтересам регіону.

Основні елементи регіональної безпеки наведені на рис 1.

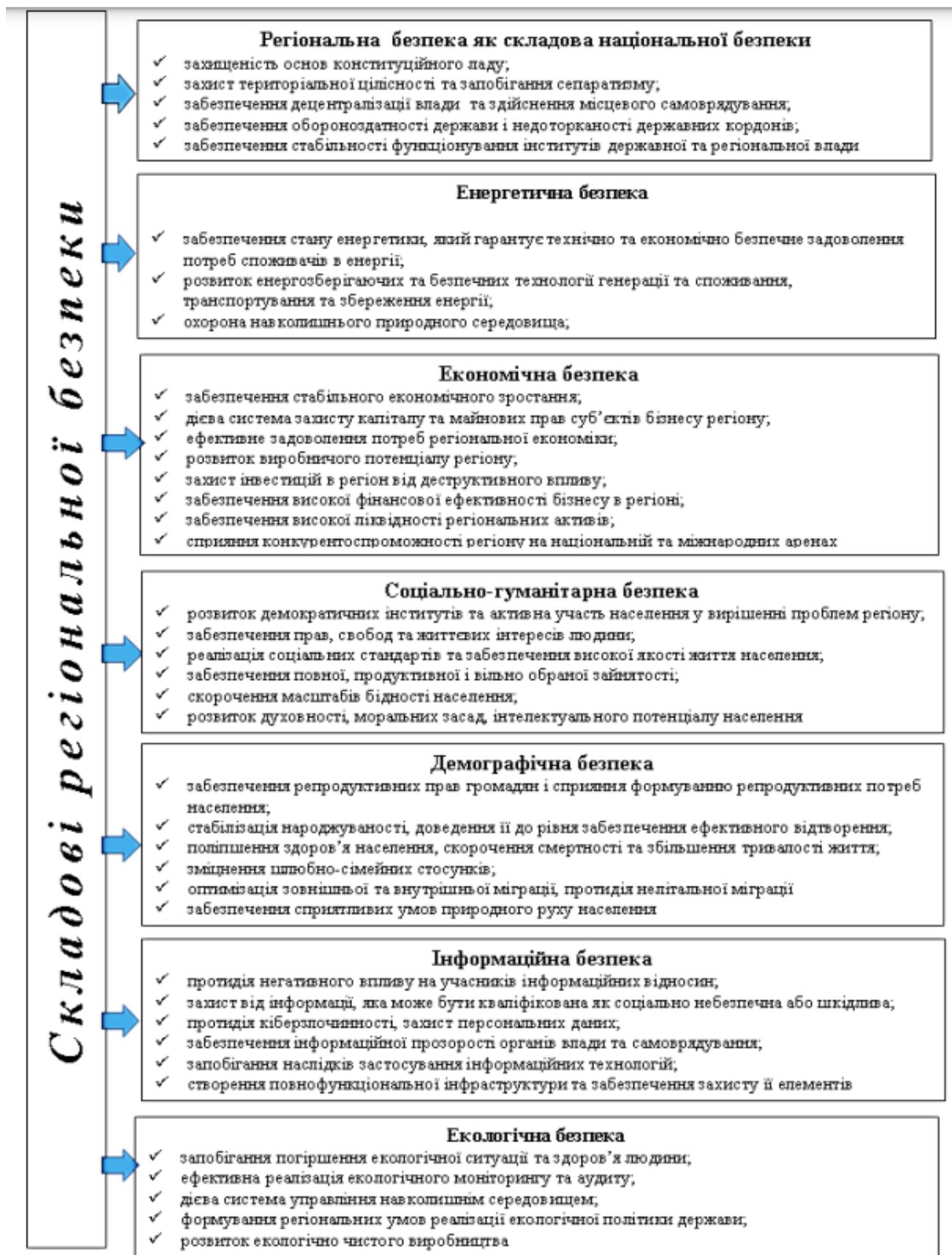

Рис. 1. Складники безпеки в контексті формування позитивного іміджу регіону

Треба відзначити, що саме без останнього компонента реалізація інших є малодієвою та обмеженою. Саме регіональна безпека гарантує стабільне функціонування та сталий розвиток. Безпека не є окремим чинником формування іміджу регіону, вона охоплює всю систему факторів регіонального розвитку, створює умови для їх активної дії.

Заходи безпеки можна умовно поділяти на дві категорії:

– заходи захисту, які передбачають пряму дію влади через систему своїх органів у разі виникнення та негативного впливу певних явищ та процесів, що становлять загрозу для ефективного розвитку;

– заходи забезпечення ефективного функціонування регіональних інституцій, що спрямовані на створення умов для реалізації регіональної політики та сталого розвитку регіону, тобто це опосередковані дії, які не передбачають активного прямого впливу на процеси та явища, проте створюють сприятливе середовище для цих дій та запобігають загрозам безпеки.

Ця подвійність є спільною рисою як для безпеки, так і для формування іміджу. Регіональний іміджмейкінг передбачає як прямі дії влади (створення та просування бренду регіону, інформаційна та піар-активність органів влади, міжнародна активність регіональних інституцій в реалізації регіональних інтересів та створення позитивного образу регіону тощо), так і створення умов для формування та розвитку іміджу (сприятливий інвестиційний клімат, забезпечення високих стандартів якості життя населення, високотехнологічна та конкурентоспроможна регіональна продукція, високий інноваційний потенціал, а також дієва система регіональної безпеки). Формування іміджу регіону передусім пов'язане з територіальною ідентифікацією громадян. Розвиток регіональної ідентифікації передбачає наявність принаймні двох видів передумов: культурних та соціально-економічних. Особлива регіональна історія, культурні традиції як інтерпретація минулого, мова, релігія, фольклор, мистецтво становлять передумови для регіональної ідентифікації населення культурного характеру. Не останнє місце у цьому переліку займає й гуманітарна безпека як забезпечення прав та свобод людини на самоідентифікацію, використання рідної мови, традицій, свобода віросповідання, культурний розвиток, подолання національних протиріч, запобігання будь-якій дискримінації за національною, мовною, релігійною, культурною приналежністю, протидія сепаратизму.

Соціально-економічні передумови регіональної ідентифікації громадян базуються на особливостях та міжрегіональних диспропорціях соціально-економічного розвитку територій. Це й сталі економічні зв'язки між підприємствами, діюча інфраструктура, замкненість виробничих циклів, ресурсні джерела, виробнича спеціалізація, територіальна локалізація ринків

збуту продукції. До соціальних передумов ідентифікації (крім уже зазначених гуманітарних аспектів) можна віднести територіальні особливості соціальної стратифікації, спеціалізація ринку праці, відокремленість соціальної інфраструктури.

Чинник безпеки при цьому створює середовище для активізації цих передумов. Так, забезпечення стабільного регіонального економічного зростання, ефективного задоволення потреб регіональної економіки, дієва система захисту капіталу та майнових прав суб'єктів бізнесу, розвиток виробничого потенціалу на основах модернізації та енергозберігаючих технологій сприяють формуванню та активному функціонуванню єдиної економічної системи. Реалізація соціальних стандартів та забезпечення високої якості життя населення, продуктивна зайнятість, скорочення масштабів бідності населення, розвиток соціальної сфери, стабілізація народжуваності, поліпшення здоров'я населення, скорочення смертності та збільшення тривалості життя, забезпечення сприятливих умов природного руху населення активізують соціальну свідомість та сприйняття приналежності населення до певної територіальної спільноти.

Особливості клімату, ландшафту прямим чином впливають на умови життя населення, на його побут, можливість пересування. І те, як сприймаються ці умови, проектується на імідж регіону, тому забезпечення комфорту проживання – це необхідний складник регіональною політики. Безпека у цьому контексті проявляється у формі захисту від стихійних лих, запобігання та подолання наслідків природних катастроф, розвиненої інфраструктури регіону та сприятливих умов для пересування населення, запобігання погіршенню екологічної ситуації, створення дієвої системи управління навколишнім середовищем, реалізації екологічного моніторингу та аудиту.

Територіальна спільнота існує не тільки в географічному, а й в інформаційному просторі. Елементами цього простору виступають соціальні зв'язки, культурне середовище, інформаційно-комунікаційні технології, економічні відносини, інформаційна інфраструктура. Щоденно людина стикається з великими обсягами інформації як у професійній діяльності, так і в особистому спілкуванні, і як на члена певного соціуму на неї здійснюється інформаційний вплив через ЗМІ, інформаційні мережі, офіційні інформаційні канали органів влади, літературні та кінематографічні джерела, чутки та суспільну думку. Під цим впливом у людини вибудовується система уявлень про те, що відбувається у суспільстві, розвивається система цінностей та життєвих настанов, створюється уявлення про його місце в соціальній структурі. Через цю призму людина сприймає територію, на якій мешкає, – так формується імідж регіону як інформаційний образ, що поєднує власне відчуття та уявлення, яке склалося у суспільстві. Таким чином, імідж регіону має складну структуру,

оскільки образ одного й того ж регіону у свідомості різних людей може серйозно відрізнятись. Якщо державна та регіональна влада приймає активну участь у формуванні іміджу через власні медіаресурси, гуманітарні проекти, піар-акції, імідж стає дієвим інструментом регіональної інформаційної політики. Завдяки йому створюється певний медіапорядок, поширюючи серед аудиторії державні пріоритети розвитку за допомогою набору певних сюжетів і проблем, що вважаються найважливішими для цієї території в певний проміжок часу. Використовуючи власні медіаресурси, органи влади здійснюють вплив на свідомість громадян, підтримуючи ті цінності, переконання і стереотипи, які необхідні для зміцнення й легітимації наявного соціального і політичного порядку.

Однак у демократичному суспільстві органи влади не можуть мати монополію на формування суспільної думки, навпаки, провідну роль відіграють засоби масової інформації. Сучасні ЗМІ активно впливають на характер політичних процесів, у т. ч. на формування іміджу регіонів. ЗМІ є одночасно і творцем політичних новин, і головним постановником, і виконавцем технологій формування певного іміджу держави та її регіонів у свідомості громадськості.

Якщо через ЗМІ надходить тільки негативна інформація або спотворюються якісь факти з життя регіону, це створює деструктивні меми та ментально «відштовхує» населення від регіону, в якому воно проживає. Тому провідна роль держави полягає у забезпеченні інформаційної безпеки та протидії негативному впливу на суспільну думку. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку», «інформаційна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів суспільства, держави та особи, за якої виключається заподіяння їм шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок поширення інформації, забороненої чи обмеженої для поширення законами України».

Серед провідних напрямів інформаційної безпеки можна виділити створення умов ефективного інформаційного обміну, який не шкодить його учасникам та суспільству (створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури та забезпечення захисту її елементів, запобігання наслідкам застосування інформаційних технологій, забезпечення інформаційної прозорості органів влади та самоврядування), а також безпосередній захист учасників інформаційних відносин від шкідливої та соціально небезпечної інформації, протидія кіберзлочинності, захист персональних даних.

Особливо гостро питання інформаційної безпеки виникають сьогодні, коли інформація є дієвою зброєю не тільки в конкурентній боротьбі, а навіть у воєнному конфлікті, тому одним із головних завдань інформаційної політики як

на державному, так і на регіональному рівні є протидія негативній пропаганді, яка розпалює міжнаціональну та міжрегіональну ворожнечу, поширює ідеї сепаратизму, закликає до повалення законної української влади, розчленування незалежної та соборної держави. І навпаки, позитивна пропаганда, яка не несе маніпулятивної мети, сприяє соціальній гармонії, злагоді, формуванню поваги у населення до загальноприйнятих цінностей. Така пропаганда виконує виховну та інформаційну функції в суспільстві, регулює відносини та поширює позитивний імідж регіону.

Крім ідентифікації приналежності населення до певної території, на формування позитивного іміджу впливає й ділова активність у регіоні. Розвиток бізнесу та залучення інвестицій сприяють відродженню підприємницької ініціативи, створенню робочих місць, розвитку інфраструктури та побутового обслуговування. Таким чином, зміцнюється позитивний імідж за рахунок підвищення рівня життя населення. А чим кращими є умови побуту та праці, тим більше шансів утримати в регіоні перспективну молодь. Однак для регіонального розвитку важливо не тільки сприйняття населення, а й ставлення за межами регіону. Так регіональний імідж трансформується у бренд – багатосторонній конструкт, який виступає об'єктом маркетингових комунікацій та сприяє утворенню унікального набору асоціацій у свідомості споживачів: інвесторів, які готові вкладати в розвиток регіону, туристів, бажаючих відвідати його, державних органів влади під час розроблення регіональної політики. Територія стає своєрідним «товаром», яка має свої унікальні характеристики у трьох вимірах: товар за задумом (настанови та бачення щодо розвитку територій, як із позиції влади, так і з позиції населення, виражені в програмах та проектах); товар у реальному виконанні (природно-кліматичні і сировинні, етнографічні, історичні і культурні, економічні та соціальні, виробничі та інфраструктурні особливості території); товар із підсиленням (позитивний образ території, який формується в уяві мешканців під впливом дії органів влади та місцевого самоврядування).